

Viktor Aman

RAAMAT
EESTIMAA
ROOTSLASTEST

KULTUURILOOLINE ÜLEVAADE

Rootsi keelest tõlkinud Ivar Rüütli

Originaali tiitel:
En bok om Estlands svenskar
Kulturhistorisk översikt
av Viktor Aman
4
Stockholm 1992
Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner

Toimetus:
Viktor Aman, fil. mag.
Edvin Lagman, dotsent
Elmar Nyman, dotsent
Kaardid joonistas arhitekt Richard Aman.

Fotod: Põhjamaade muuseumi (*Nordiska museet*, Stockholm), Rootsi rahva-
kultuuri arhiivi (*Svenska folkkultursarkivet*, Helsingi) ja Rootsi Hariduse Sõprade
(*Svenska Odlingens Vänner*) arhiiv ning erakogud.

Tõlke valmimist ja ilmumist toetasid:
Kungliga Patriotiska Sällskapet (Rootsi)
Eesti Kultuurkapital
Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse Sihtasutus
Rahvakultuuri Keskus

Toimetanud Anu Saluäär-Kall
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Küljendanud Erje Hakman

© Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner
© Tõlge eesti keelde: Ivar Rüütli ja kirjastus Argo, 2017
Kõik õigused kaitstud
www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9949-607-39-6
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Väljaandjalt.....	7
Tõlkijalt ja toimetajalt.....	9
Eessõna.....	11
Autori eessõna.....	12
1. PEATÜKK Sissejuhatav peatükk	15
2. PEATÜKK Parunite maa.....	23
3. PEATÜKK Pööre	41
4. PEATÜKK Misjonäride aeg	52
5. PEATÜKK Äratuliikumine levib eestlaste sekka. Tagasimõju rootslastele	87
6. PEATÜKK Johan Nymann	92
7. PEATÜKK Segane peatükk.....	101
8. PEATÜKK „Nende teod käivad nende järel“	113
9. PEATÜKK Jakob Blees	125
10. PEATÜKK Muutuste aeg.....	129
11. PEATÜKK Koolis.....	161
12. PEATÜKK Venestamine	171
13. PEATÜKK Elu rootslasena.....	175
14. PEATÜKK Noarootsi, kirik ja inimesed	194
15. PEATÜKK Veider lugu.....	206
16. PEATÜKK Eri seisustest.....	216
17. PEATÜKK 1905. aasta	225
18. PEATÜKK <i>Svenska Odlingens Vänner</i> – Rootsi Hariduse Sõbrad.....	229
19. PEATÜKK Vormsi pärast Österblomi aega	239
20. PEATÜKK Talurahvavabariik Riia lahes	248
21. PEATÜKK Osmussaar.....	270
22. PEATÜKK Tallinn.....	284
23. PEATÜKK Naissaar.....	289
24. PEATÜKK Pakri saared	298
25. PEATÜKK Üksildased rootslased	315
26. PEATÜKK Maailmasõda.....	325
27. PEATÜKK Ajalugu pöörab uue lehe	332
28. PEATÜKK Tuleviku väravate ees	337
29. PEATÜKK Seda tehku koolid	346
30. PEATÜKK „Põllutöö- ja majapidamiskool“	361
31. PEATÜKK „Kustbon“	369
32. PEATÜKK Rootsi aitab.....	375
33. PEATÜKK Elatusalad	382

34. PEATÜKK Kirik uutes oludes	402
35. PEATÜKK Vanad ja uued lunastuse teed	412
36. PEATÜKK Haridus, kultuur	422
37. PEATÜKK Murde seisund ja tähtsus.....	425
38. PEATÜKK Viimased hiiurootslased.....	440
39. PEATÜKK Ruhnu pärast maailmasõda.....	446
40. PEATÜKK Haapsalu	462
41. PEATÜKK Pealinna rootslased	471
42. PEATÜKK Teelahkmel.....	475
43. PEATÜKK Gümnaasium rootslastele.....	478
44. PEATÜKK Laul ja muusika.....	485
45. PEATÜKK Rootsi huvi Eesti vastu kasvab.....	495
46. PEATÜKK Väikestes pottides suuri puid ei kasva.....	510
47. PEATÜKK Uued koguduseõpetajad 1930. aastatel	516
48. PEATÜKK Vanad ja haiged	522
49. PEATÜKK Karskus.....	526
50. PEATÜKK Vormsi 1920. ja 1930. aastatel	530
51. PEATÜKK Naissaar kahe maailmasõja vahel	538
52. PEATÜKK Noor vabariik.....	546
53. PEATÜKK „Igaüks on mõne väetima isand“.....	555
54. PEATÜKK Surmaoht?	565
55. PEATÜKK 1930. aastate Pürksi	570
56. PEATÜKK Pakri saarte viimane aastakümme	574
57. PEATÜKK „Süütame koldes kustuvad söed...“	581
58. PEATÜKK 1930. aastate tipus	591
59. PEATÜKK Sport	598
60. PEATÜKK Taassünni värelus	606
61. PEATÜKK Viimane pilguheit	614
Mõõdühikud	616
Allikad ja kirjandus.....	617
Nimeregister	624

VÄLJAANDJALT

Kakskümmend viis aastat tagasi, 1992. aastal, ilmus Rootsis Viktor Amani, Elmar Nymani ja Edvin Lagmani koostatud ülevaatlik kultuurilooline koguteos rannarootslastest, mille eesti keelde tõlkimiseni jõudsimeni alles nüüd.

Kindlasti on koguteose „Raamat Eestimaa rootslastest“ IV osa (*En bok om Estlands svenskar IV*) senistest kõige parem ülevaade ajaloolistest rannarootsi asualadest, inimestest, ajaloost ja rahvakultuurist.

Sügav lugupidamine Rootsi Hariduse Sõprade Seltsile sihikindla tegevuse eest rannarootslaste kultuuripärandi jäädvustamisel nii meile kui ka tulevastele põlvedele.

See teos on meeldetuletus ühe väikese rahvakillu seitsme sajandi pikkusest elust Eesti rannikualadel kuni nende traagilise lahkumiseni kodukohtadest.

Raamatuprojekti vedas Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus, järgides omaenda strateegiat perioodiks 2013–2017. Raamatu väljaandmine sai võimalikuks tänu Eesti Kultuurkapitali, Rahvakultuuri Keskuse, Kuningliku Patriootliku Fondi Rootsis ja Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse Sihtasutuse rahalisele toele.

Kogu südamest täname pühendunud tõlkijat Ivar Rüütlit ja toimetaja Anu Saluäärt. Suur tänu kõikidele tublidele abilistele, kes raamatu väljaandmisele kaasa aitasid, eriti aga Göte Brunbergile Riguldi-Noarootsi kodukandiühingust, Rannarootsi Muuseumile abi eest fotode hankimisel, Toivo Tomingale, kes aitas tõlkida keerulisi murdetekste, ning sugugi mitte viimases järjekorras kirjastuse Argo kollektiivile kõige selle raamatuks vormimise eest.

Haapsalus, 2017

Ülo Kalm
Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus

TÕLKIJALT JA TOIMETAJALT

Käesoleva raamatu näol on tegemist koguteose „Raamat Eestimaa rootslastest“ (*En bok om Estlands svenskar*) kõige väärtuslikuma osa, IV osa tõlkega, mis on käsitatav täiesti omaette teosena. Kui koguteose kolm esimest osa käsitlesid üldisemalt rannarootsi alade geograafilisi olusid, ajalugu, rahvakultuuri, kohanimesid ja murdeid, siis IV osas on põhjalikuma vaatluse all rannarootsi ühiskonna materiaalne ja vaimne kultuur 1850.–1930. aastatel, s.t. tõsisema huvi tekkest selle vastu kuni Teise maailmasõjani, mille ajal rannarootslaste valdav enamus oli sunnitud Eestist lahkuma. Raamatus kirjeldatakse seda kõike nii valdkondade, ajastute kui ka üksikute rannarootsi asualade kaupa. Juttu tuleb usulistest äratusliikumistest, esimeste rahvakoolide rajamisest, rahvuslikust ärkamisest, venestusajast, rootslastest Esimese maailmasõja ajal ning Eesti Vabariigi aegsest olustikust – uuest kultuurilisest elavnemisest, hariduspüüdlustest ja poliitilisest elust.

Sisaldades nii akadeemilisi kui ka stiililt ilukirjanduslikke osi, peaks raamat pakkuma lugemiselamusi kõigile huvilistele.

Koguteose kolmest esimesest osast on eesti keelde tõlgitud ainult Teise maailmasõja aegse ümberasumise kirjeldus (Äraminek. Eestirootslased Teise maailmasõja ajal ja lahkumine Rootsi. Tallinn: Argo 2014. Tlk. Ivar Rüütli). Seetõttu on nüüdses väljaandes kõrvale jäetud originaalis esinevad viited koguteose eelnevatele osadele. Raskuste tõttu erakogudes olnud fotode originaalide hankimisel on osa illustratsioone asendatud ligilähedase sisuga piltidega. Mõningaid muudatusi on tehtud ka registris. Lisatud on kakskeelne rootsi-eesti kohanimedete tabel.

Tõlkija ja toimetaja

EESSÕNA

„Raamatu Eestimaa rootslastest“ I osas, mis ilmus 1961. aastal, leidub muuhulgas Evald Blumfeldti põhjanev käsitus rannarootslaste ajaloost alates selle tõestatud algusest kuni suurte muutuste ajani 19. sajandi keskpaigas. Raamatu samas osas on ka Viktor Amani kirjeldus rannarootslaste viimastest aastatest Eestis, Teisest maailmasõjast ja lahkumisest Rootsi. Tähtis periood 1850–1940 jäi toona siiski käsitlemata. Põhjaliku uurimuse valmimist oodates võttis Blumfeldt selle ajavahemiku täitmise abivalmilt enda peale, pikendades oma artiklit lühema ülevaatega sündmuste ajaloolisest arengust kuni Teise maailmasõja puhkemiseni.

Käesolev koguteose IV osa kirjeldab põhjalikult rannarootslaste ühiskonda alates 19. sajandi reformide perioodi algusest kuni selle lõpliku lagunemise alguseni, moodustades seega kauaoodatud tähtsa täienduse I osale.

Esialgse kava kohaselt jagati praegu koguteose IV ossa kuuluv materjal kolme autori vahel, kes vastutasid usuliste olude, rahvusliku haridusliikumise ja koolide valdkonna eest. Kahe autori surma tõttu tuli kokkulepitud ülesehitusest ja tööjaotusest siiski loobuda. Selles olukorras oli toimetuskolleegium sunnitud loovutama töö ühele ainsale autorile. See muudatus andis põhjust teisteks, ettenägematuteks muudatusteks: kui mitu ainevaldkonda peavad moodustama ühe terviku, tuleb kindlasti täita ka vahepealsed osad ja nii kasvas käsitus töö käigus sisemise loogika alusel üldiseks rannarootslaste kultuurilooks. Küsimus polnud mitte ainult selles, mida raamatusse võtta, vaid pigem selles, mida ilma lünkade tekkimiseta välja jätta. Edasi puudutas käsitus mõnikord vältimatult ka valdkondi, mida oli kirjeldatud juba koguteose varasemates osades. Käesolevast osast võis välja jätta näiteks kombed ja tavad, murdekeele ja rahvarõivad, rahvausundi, iga-aastased ja elu tähtsündmused, lõbustused ja mängud. Neid valdkondi käsitletakse vaid vastavalt nende ühiskondlikule tähtsusele.

Toimetuskolleegium

AUTORI EESSÕNA

Rannarootslaste kultuurilool on oma eripära.

Eestirootslased kui hiline nimetus¹ tähistab hulgal väikestel asualadel elavaid inimesi. Iga asuala iseloomustavad oma erijooned, oma kultuuriline areng, varasem harv läbikäimine teiste rootslaste asualadega ja vähene vastastikune mõju. Just erijooned teevad need paikkonnad huvipakkuvaks ning teiselt poolt välistavad üldistamise. Näiteks Naissaare igapäevaelu kohta öeldu ei kehti kindlasti mitte Ruhnus, ja Osmussaare kalapüügi kirjeldust ei ole võimalik vahetult kohaldada samale Vormsi elatusalale jne.; isegi selline hiline nähtus nagu äratusliikumine – mis tekkis ühel ja samal ajal, geograafiliselt piiratud alal ja lühikese ajavahemiku jooksul – ilmutab oma arengus ja avaldumisvormides suurt lahknevust ning ei luba teha kõikehõlmavaid järeldusi. Kultuur areneb – ehkki samas suunas – igas paikkonnas omaenda rütmis.

Eelöeldust nähtub, et igale rootslaste asualale tuleb – lisaks üldisele – igas ajajärgus pühendada oma peatükk; ja iga peatükki peab saama lugeda eraldi. Sellega kaasneb küll üksjagu kordusi, kuid lugejal on kindlasti mugavam saada mingit informatsiooni otse jooksvast tekstist.

Kuna ükski käsitlus ei suuda kujutada elu kogu selle mitmekesisuses, kuulub igasuguse ajaloo juurde lihtsustamine. Loomulikult tuleb järgida suuri arengujooni, rõhutada üldisi tendentse ja paigutada juhtkujud ajaloos välja-teenitud kohale; kuid samas püüdsin lähemalt vaadelda väikeste inimeste elu, ka nende elu, kes „arengut edasi ei viinud“, kes elasid avalikkuse tähelepanu serval ja kes lõpuks maeti unustuse aeda. Nad on moodustanud meie rahva olulise osa. Mis puutub esitusviisi, siis lasin allikatel kõnetada lugejat pigem otse, ilma ümberjutustavate vahelülideta. Täiesti teadlikult on raamatus esitatud ka fakte, ilma milleta oleks ehk ka läbi saanud, kuid mis on kultuurilooliselt huvipakkuvad ja mis on muidu raskesti kättesaadavad.

Rannarootslaste ajaloo allikmaterjal on jagunenud ebaühtlaselt. Ruhnu ja Pakri saarte kohta on olemas suurepäraseid monograafiad, milles kirjeldatakse nende saarte elu kuni 1920. aastate keskpaigani. Teiste piirkondade puhul võib kirjalik materjal olla mõningatel juhtudel rikkalik, teisalt ka väga puudulik. Raamatu koostamise käigus Eesti arhiividesse juurdepääsu ei olnud, kuid Rootsis ja Soomes asuvad avalikud ja erakogud osutasid rannarootslaste ajaloo uurimisel isegi väärtuslikumaks, kui alguses võis oletada. Töö käigus pakkus rõõmu inimeste abivalmidus. Meie käsutusse anti päevikuid ja märkmeid, kirju ja dokumente, isikutoimikuid ja fotosid; informandid andsid suulisi teateid, arutati

¹ Nimetus „eestirootslased“ (rts. k. *estlandssvenskar*) pärineb 20. sajandi algusest ja tähistab Eestis elavaid rootslasi, pärast Teist maailmasõda ka Rootsis ja mujal elavaid endiseid Eesti rootslasi. Edaspidi on jäädud harjumuspärase tõlkevaste „rannarootslaste“ juurde.

probleeme ja arvustati käsikirja. Sel moel oli arhiivimaterjali võimalik täiendada ja võrrelda andmetega viimaselt põlvkonnalt, kellel on veel anda esmaseid teateid. Olen selle eest tänulik. Meid on aidatud.

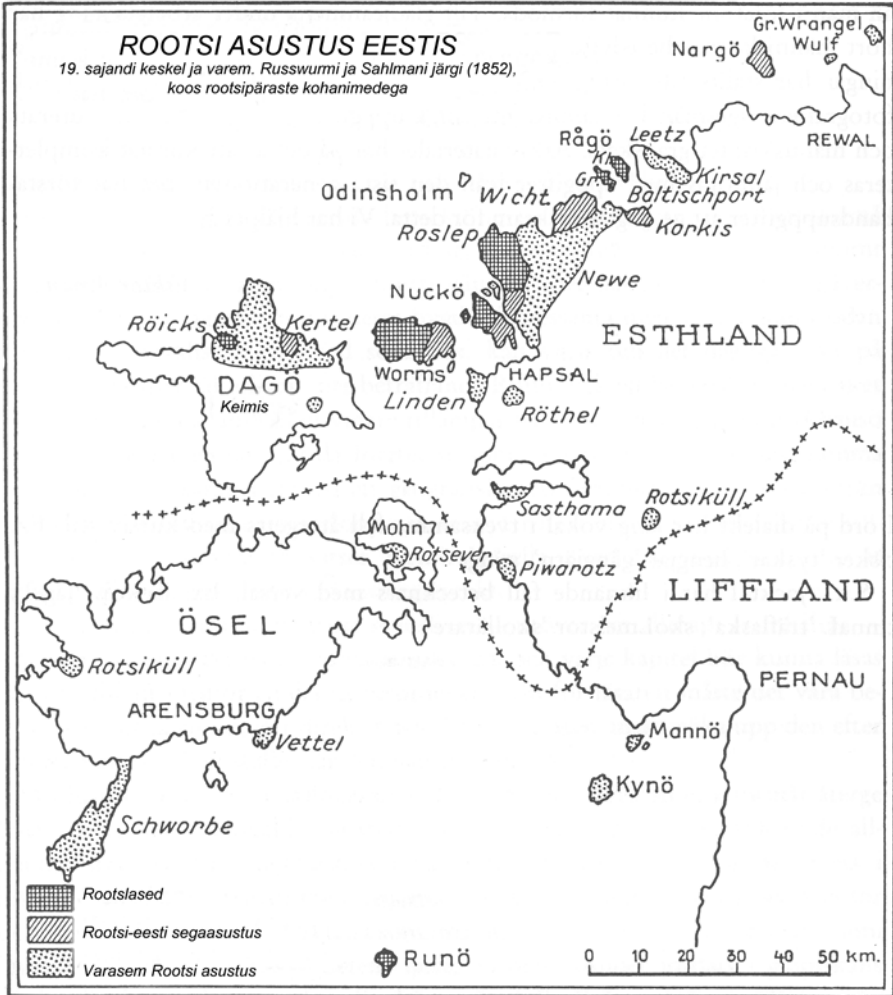
VIKTOR AMAN

Murdesõnades esitatakse pikk vokaal kaheldavatel juhtudel kaldkirjas.

Nt: *tisker* 'sakslased', *hængjar* 'uksehing', *gång* 'käik'.

Nn. paks (palataliseerimata) / tähistatakse sarnastel juhtudel suurtähega.

Nt: *läckoL* 'lähker', *tinnaL* 'lass', *skoLmeistor* 'koolmeister'.

1. SISSEJUHATAV PEATÜKK

Ajalooline kohtumine

Oli 1873. aasta augusti keskpaik. Tallinna sadamast oli väljumas aurik. Sadama kára ja müra kaugenes ning laeva ees avanes avar veteväli. Poolteise miili (15 km) kaugusel loodes paistis Naissaar ja selle taga Soome lahe avarus.

Linn on mere poolt vaadates kaunis: Toompea keskaegsete müüride ja tornide panoraam, all-linna majad ja kõrged kirikutornid, ida pool Pirita kloostri kõrged üksildased müürid ning lõunas silmapiiril paistev metsaservaga paekõrgendik. – Kuid nüüd, kui aurik end lahest välja vedas ja lääne poole keeras, vajusid Toompea ning kõrged linnatornid üha madalamale.

Aurulaeva pardal oli kaks tõsist meest Rootsist, Österblom ja Thorén, mõlemad päritolult läänegotalased. Nad olid tulnud Stockholmist üle Soome ja sõitsid nüüd oma tulevasele tööpõllule rannarootsi talupoegade õpetajatena. Tallinn neile ei meeldinud: kohutav kiirustamine sadamas, võõras linn, võõrad keeled; nad tundsid end täiesti kohmetult ja abituna. „Niikaua kuni me Soome poolel sõitsime, tundsim end kui kodus, kuid Tallinna jõudes oli kõik teistmoodi. Siin oli kisa, kára; kõik püüdsid üksteist otsekui üle trumbata. Me ei mõistnud sellest, mida räägiti, mitte sõnagi. Eesti, saksa, vene, inglise, poola keeles, igäüks vastavalt oma keelele ja murrakule. Sellest, mida me saksa keeles öelda püüdsime, ei saanud ükski inimene aru. Meie asju kisti küll siia, küll sinna.“ – Nii kirjutab Österblom hiljem. Neil õnnestus siiski leida linna rootsi-soome Mihkli koguduse õpetaja, kes abistas neid võimaluste piires. (See oli Lars Erik Mozelli, pärit Soomest Kuopiost, Tallinnas kirikuõpetaja alates 1859. aastast.)

Tol ajal oli Tallinn üks tähtsamaid Vene riigi sadamaid. Kolm aastat varem oli avatud Balti raudtee Peterburist Tallinna (ja Paldiskisse), Peterburi meretee süvendati alles tosin aastat hiljem. Seetõttu koges Tallinna sadam toona õitsengut, mis hiljem ei kordunud. Tundus, nagu oleks vana hansalinn oma keskaegse seisundi tagasi võitnud.

Tallinnast lääne poole kulges raudtee esialgu vaid Keilasse ja Paldiskisse. Kaugemale läände sõitjad võisid kasutada mugavaid aurulaevu, nagu „Admiral“ või „Leander“ (hiljem ka „Aleksander II“ ja „Konstantin“), mis kureerisid piki rannikut mitu korda nädalas. Hommikul kell 8 Tallinnas pardale minnes oldi õhtul kell 8 Haapsalus. Aurik sõitis edasi Riiga, pilet sinna maksis 1. klassis 8 rubla.

Tallinn merelt vaadatuna.

Aurik möödus Naissaarest. Tulevased õpetajad olid Mozelli käest kindlasti kuulnud, et saar kuulus tema kogudusse ja et 2/3 saare napilt 150 elanikust olid rootslased. Naissaar oli rannarootslastega asustatud kohtadest kõige idapoolsem. Seal tükk maad edasi lääne poole elasid rannikul eestlased.

Kaht riigirootslast kõnetas üks härrasmees. Österblom räägib: „Teel Haapsallu sattus meie kaaslaseks üks õpetlane; ta rääkis rootsi keelt ja oli Eestimaa rootslastest väga huvitatud ja kirjutanud nende kohta ka raamatu, mille pealkiri on „Eibofolke“. Kuuldes, et hakkame elama rootslaste seas ja et meist saavad nende õpetajad, oli ta väga rõõmus.“ – Tegemist oli Carl Russwurmiga, kes nüüd elas Tallinnas, kuid oli teel oma endisesse kodulinna.

Laev sõitis edasi lääne poole, jõudis Väike- ja Suur-Pakri kohale, kus elasid ainult rootslased, enam kui 400 inimest. Üksikuid rootslaste külasid oli ka saarte vastas mandril.

Seejärel katkes rootslaste asustus taas. Kuid Soome lahe ja Läänemere kohtumiskohal algas terviklik rootslaste asuala. Osmussaar asus muidugi üksildaselt ranniku lähedal, kuid laeva vasakul küljel kulges tükk maad lõuna poole pikk ja kitsas Noarootsi kihelkond.

Aurik liugles läbi Noarootsi ja Vormsi vahelise Voosi kurgu ja keeras Haapsalu poole. Päevast oli saanud õhtu. Kaks riigirootslast ja ka arhivaar Russwurm läksid maale.

Niisiis oli juhus viinud mehe, kes on kui rannarootslaste mineviku sümbol, kokku meestega, kes vajutasid oma pitseri nende edasistele aastatele. Kuid nemad ise seda ajaloo mängu muidugi ei aivanud.

Tööpõllul

Russwurm, kes tundis oma rootslaste kanti, soovitas kahel riigirootslasel sõita postipaadiga Noarootsi, anda asjad postiljoni hoolde ja minna ise jalgsi pastoraati. Nii nad tegidki, ja 21. augustil astusid nad Noarootsis maale ja liikusid edasi pastoraadi poole.

Neid võttis vastu praost Wilhelm Girgensohn. Pärast nõupidamist otsustati, et üks, Österblom, sõidab Vormsile „ja õpetab seal lapsi, teine – allakirjutanu – jääb praosti juurde ja õpetab seal kaht noorukit, kellele too õpetas varem vene keelt.“ – Nii räägib Thorén. Sama aasta novembris pidid neist kahest noormehest – Anders Brusist ja Johan Magnussonist – saama suvel rajatud koolide õpetajad.

„Siis üüris praost ühe maja, kutsus kohale eesti ja vene keele õpetaja ja teatas kirikus, et need, kes tahavad Pasleppa kooli tulla, endast tema juures teada annaks.“

Õpetamine ja ulualune oli maksuta, kuid enese ülalpidamise eest pidid nad ise hoolt kandma. Kooliaeg oli kolm aastat, koos õpetamisega 11 kuud aastas, seejärel said nad lõputunnistuse ja võisid seal, kus koole oli, endale õpetajakohti otsima hakata.“

Sel moel alustab tegevust õpetajate seminar. 7. novembril kolis Thorén pastoraadist Paslepa mõisa lähedale viie toaga majakesse. „Siin saab minust 9 noormehe õpetaja, kes õpetatakse kooliõpetajateks. Neid on Vormsilt 3, Noarootsi kihelkonnast 5 ja üks Risti kihelkonnast, mille juurde kuuluvad Pakri saared. Kui üks 15-aastane poiss välja arvata, on nad kõik 22 ja 17 aasta vahel, ja nad peavad end üpris kuulekalt ja tasaselt ülal.“ (Thoréni kirjust ajalehele „Missions-Tidning“.¹)

Österblom sõitis Vormsile. Kirikuõpetaja J. Alexander Nordgren andis pastoraadi kõrval asuva nn. peavarju kooli käsutusse ja Österblom ise pandi elama pastoraati. Saare elanikega oli tal alguses raske kontakti saada; inimesed vältisid teda, isegi põgenesid tema eest, ja need vähesed lapsed, kes esimesena sõandasid tema kooli minna, istusid pinkides hirmust värisedes. Peagi said lapsed oma kartusest siiski üle ja lapsi tuli kooli rohkem, kui see vastu suutis võtta.

Niisiis olid kaks õpetajat ehk misjonäri, nagu neid siitpeale kutsutakse, jõudnud oma tööpõllule ja töö oli alanud. 9. septembril otsustas Evangeelse Isamaalise Sihtasutuse² misjonikomisjon, kes nad välja saatis, saata neile esimese palga, 200 rubla. 14. oktoobril otsustas komisjon saata kummalegi väiksema harmooniumi.

¹ Rootsi misjonijaleht.

² *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen*. 1856. aastal Rootsis loodud evangeelse misjoni ühing.

Eellugu

1840. aastatel Liivimaal valitsenud näljahäda ja talurahvarahutuste ajal asus Vene õigeusu riigikirik rünnakule luterlike Liivi- ja Eestimaa kubermangude vastu. Lootuses saada maad või niisama leevendust oma keerulistele elutingimustele läksid paljud lätlased ja eestlased – 87 000 lätlast, 65 000 eestlast – üle „keisri-usku“; kuid kuna maasaamise lootus ei täitunud, soovisid nad evangeelsesse kirikusse tagasi pöörduda. Seda ei võimaldatud.

Nn. Evangeelne Allianss saatis delegatsiooni tsaar Aleksander II juurde, ning Rootsisis algatati korjandus, mille abil pidi toetatama rootslaste lähetust. Käik soovitud tulemusi ei andnud, kuid korjandusest jäi üle 4600 riigitaalrit, millele puudus rakendus. Tekkis mõte kasutada need summad Läänemereprovintsidest rasketes tingimustes ja keelelises eraldatuses elavate rootslaste heaks.

1871. aasta suvel saadeti Eestisse Baltikumi oludest teateid hankima parun H. H. von Essen (Tidaholmist), kes oli kuulunud tsaari juurde saadetud saatkonda. Tallinna ja Peterburi baltisakslastest vaimulikud juhtisid tema tähelepanu Ruhnule, kus valitsevat suur vajadus õpetajate-misjonäride järele. Teised Eestis asuvad rootsi kogudused võisid saada piibleid ja muud vaimulikku kirjandust. Tallinnas tegutsev rootslasest pastor L. E. Mozelli oli just sellel ajal Ruhnus ja Esseniga ei kohtunud.

Pärast Tallinna tagasiõudmist kirjutas Mozelli parunile. Tema sõnul olevat Ruhnus kõik korras ja vaimulik-õpetaja olla seal olemas. Ta tegi muuhulgas ettepaneku saata üks õpetaja Vormsile, mis oli kõige vaesem rootslastega asustatud piirkond ja täiesti ilma koolideta. Teised rootsi kogudused vajasisid laenuraamatukogusid. (Ühe säärase oli Mozelli asutanud Tallinnas.)

Rootsi komisjon palus ka Noarootsi ja Vormsi kirikuõpetajate ettepanekuid. Nood arvasid, et piibleid on piisavalt, kuid soovisid see-eest õpetajat, kes võiks koolitada rannarootslastest õpetajaid.

Kirikuõpetajate teated annavad olulist teavet kohaliku paikkonna olukorrast enne ümberkorraldusi. Tsiteerigem veel, mida Mozelli selle kohta Tallinna Rootsi kiriku kroonikas kirjutab:

„Kuna nüüd asja uurimisel tuli aga välja, et ’igas majas oli üks ja koguni kaks kuni kolm piiblit, kuigi vanad, peale paari perekonna, kuid Uus Testament oli siiski neilgi’, kuid teisalt oli elanike haridustase väga madal, joomine üpris tavaline ja vaesus suur, pani kirikuõpetaja Mozelli ette, „et sõbrad Rootsisis saadaksid kavatsetud piibliannetuse asemel ühe jumalakartliku ja kõlbuliku rändõpetaja ja peaksid teda üleval, niikaua kuni olemasolevatest vahenditest piisab“.

Nii läkski. Leiti, et vahendid kahe õpetaja jaoks on olemas või leitavad. Selles küsimuses oli tõukejõuks ajakirja „Wäktaren“ toimetaja, parun F. Ph. Hierta, kes oli ühtlasi Evangeelse Isamaalise Sihtasutuse juhatuse liige. Ta saatis Rootsi rahvakooliõpetajate seminaridesse küsimuse, kas mõni õpilane ei oleks valmis minema kooliõpetajana Eestisse – kuid keegi ei soovinud. Siis pöördus ta sama küsimusega Evangeelse Isamaalise Sihtasutuse (Johannelundi kooli juhataja Almkvist) poole.

Evangeelse Isamaalise Sihtasutuse Juhatusese koosoleku protokoll 11. märtsil 1873

§6

„Välismaise misjoni komisjon soovitab:

— — —

b) Juhatusel vastu tulla Vabahärra Hierta palvele saata kaks sobilikku misjoniõpilast kooliõpetajatenä ja ühtlasi misjonäridena Läänemereprovintside Eestimaa saartel elunevate rootsikeelsete elanike juurde, milleks Vabahärra Hierta annab Juhatusese käsutusse selleks eesmärgiks kogutud fondi, umbes 5000 riigitaalrit, millele lisaks kohapeal olevad kiriklikud võimud on lubanud priid eluaset ja küttepuid koos tasuta reisidega saartele ja võib-olla mõne väiksema iga-aastase rahalise toetuse, ning et Juhatus nimetaks selleks õpilased T. E. Thoréni ja L. J. Österblomi.

c) saata need õpilased viivitamatult Uppsalasse, et nad sealses õpetajate seminaris rektor Norléni juhtimisel teeksid läbi pedagoogika ja metoodika kursuse ning, kui võimalik, nad juba saabuval suvel varustada ja viia nende tegevuskohta;

ning

d) kanda pakutud vahendid pärast Juhatusese Kantseleisse üleandmist raamatusse kui eriline annetus „Läänemereprovintside misjoni heaks“ ja sel eemärgil annetusi endiselt vastu võtta ja neist aru anda.“

Kaks misjonäri

Nii Thorén kui ka Österblom olid läänegötalased.

Thure Emanuel Thorén sündis 21. oktoobril 1843 Acklinga kihelkonnas Tidaholmi lähedal leitnanditalus, mis kuulus emapoolsele Belfragede suguvõsale ja mille olevat rentinud Thoréni isa Carl Johansson. (Thorén on hiljem võetud nimi.) Hiljem pidas ta Almnäsi mõisa omaniku krahv Sparre valdustes üht veerandikatalu.

Isa oli olnud suur ja tugev, „kuid paistis olevat andunud joomisele. Ta kukkus purjuspäi kaarikult maha ja murdis kaela“. Poeg oli sel ajal kuueaastane.

Misjoniõpilaste sisseastumisdokumendid ja elulooülevaated asuvad EFS-i arhiivis, kuid T. E. Thoréni kohta need puuduvad. Siin toodud andmed on esitatud tema väimehe ja ustava sõbra Hj. Hylanderi järgi, kes pani 1920. aastatel äia kohta kirja hulga fakte ning kirjutas puhtalt ümber ka tema „Mälestused“.

Isa oli oma surma ajal võlgades ja lesk Anna Maja pidi kõigest loobuma. Ta sai Rosenlundis krahvilt tasuta elamise. „Lapsed pidid mõisa heaks töötama.“ Rosenlundist kolis ta teise Almnäsi mõisale kuuluvasse kohta, Slängasse. „Ta elatas end kokaemandana matustel ja pulmades.“ Slänga „vanaema“ armastasid kõik. Ta suri 1880. aastal 87 aasta vanuses.

15-aastasena läks Thure Emanuel Skänninge vankritöökotta sepa õpipoisiks; seejärel Grännasse vankritööliseks ja samas ametis Jönköpingisse. „Grännas pööрати Thorén 20 aasta vanuselt, oma sünnipäeval, nagu ta ise ütles – otse tänaval usku.“

1864. aastal kolis ta endiselt vankritöölisena Stockholmi, kuid asus järgmisel aastal kahurväe ülemkindral Wrede kammerteenriks ja kolme aasta pärast õiguspõhnik Carlssoni teenijaks. 1870. aastal astus ta Johannelundi misjonikooli.

Lars Johan Österblom sündis 31. oktoobril 1837 Skaraborgi läänis Björsäteri koguduses. Tema omakäelise elulookirjelduse järgi pärines ta vaesest, kuid jumalakartlikust kodust. 15-aastaselt sai temast Mariestadis kingsepa õpipois; viis aastat hiljem sell, alguses oma meistri juures, hiljem Lidköpingis ja seejärel Stockholmis. Istuv töö talle ei meeldinud, seetõttu ta siirdus Kuningliku Majesteedi laevastikku. Seal oldud seitsme aastaga tõusis ta suurtükiväe all-ohvitseriks, kuid palus end meelega 8-päevase aresti üle, mis tuli kanda vaid temal üksi, mitte teistel kaassüüdlastel, teenistusest vabastada.

Nüüd kolis Österblom oma venna juurde, kes töötas Skaras kroonu metsavašina. Seal kuulis ta tihti Jumala sõna. Ema õhutusel hakkas ta piiblit lugema ja langes sügavasse hingelisse kriisi. Ta tundis end hukkamõistetuna, kuid pärast seda, kui oli ühe päeva „Budbäräreni“³ lugenud, uppus ängistus pisaratesse. Ta palvetas. „Mine pühapäeval armulauale, siis on kõik andeks antud,“ kõlas sõnum (7. aprillil 1867). – Armulaual sai käidud, saabus rahu ja teadmine Jumala lapseks olemise kohta, ja ma võisin tänada ja kiita oma päästmise eest.“

Ta käis Hunnebergi metsavahtide koolis, kuid tundis üha suuremat huvi Jeesuse nime kuulutamise vastu ning astus 1869. aastal misjonikooli. Misjoniinstituuti sissesaamiseks juhendas koguduse abiõpetaja Sandberg teda „kirjarahjutustes ja rootsi keele grammatika õpingutes“ ning leidis, et tal on „õpinguteks üpris head, kui mitte suurepärased kalduvused. Selge pilk, hea otsustusvõime, eriti vaimsetes asjades koos loomupärase terve, tasakaaluka ja erksa meelega [---].“

Õigupoolest koolitati instituudis inimesi EFS-i Ida-Aafrika misjonipõllule. Aastail 1865/1866 saadetigi esimesed misjonärid Abessiiniasse. Thorén ja Österblom olid erandid. Viimane kirjutab:

„Pärast seda, kui me koos kuue teise vennaga, kes pidid Aafrikasse minema, Blasieholmi kirikus suure hulga tunnistajate ees oma töötused andsime ja meid käte pealepaneku ja palvetega pühaks misjonikutsumuseks õnnistati, jäi veel vaid meie vähene kraam korda seada ja valmis olla.“

³ EFS-i kuukiri (Sõnumitooja), asutatud 1857.

Carl Fr. W. Russwurm

Carl Fr. W. Russwurm sündis 1812. aastal Ratzeburgis. Isa oli rektor. Aastatel 1829–1834 õppis Carl R. Bonnisis ja Berliinis teoloogiat, kuid ilmutas suuremat huvi keeleteaduse, ajaloo ja etnograafia vastu – valdkondade vastu, mis elasid toona läbi tugevat õitsengut.

Poliitiliselt kahtlasena põgenes ta Taani. Peagi lubati tal küll Berliini tagasi tulla, kuid seal ta end eriti hästi ei tundnud ja võttis vastu parun Ungern-Sternbergi kutse hakata Eestis koduõpetajaks.

1835. aastal tuli Russwurm Eestisse. Oli neli aastat paruni juures koduõpetaja, seejärel sai töökoha Tallinna Toomkoolis. 1841. aastal sai temast Haapsalu kreiskooli õpetaja ja hiljem samas inspektor.

Kolmeaastased kreiskoolid asusid kreisilinnades (maakonnakeskustes). Seal võisid õpilased edasi astuda samuti 3-aastasesse gümnaasiumi, mis asusid kubermangulinnades. Madalamaid elementaar- ehk algkooli oli igas linnas. Haapsalu koolis oli kaks õpetajat ja õpilasi vähe. Koolide inspektorina sõitis Russwurm sageli ringi ja pidas sel otstarbel kaht hobust.

Russwurm elas Haapsalus 26 aastat. Väike linnake polnud sugugi mingi Jumalast unustatud kolgas. Eriti kuulus oli see Peterburist ja teistest linnadest saabunud peene rahva suvituskohana. Suviti külastas linna tsaari perekond.

Russwurm oli hea, paljude huvidega õpetaja. Tal oli lihtrahvaga hea läbi- saamine ja pidude ajal oli ta lõbus – nagu ta poeg hiljem on rääkinud. Tema sünnipäevad oleval olnud kogu linna pidupäevad.

Tallinna ajal sai Russwurmist baltisakslaste Eestimaa Kirjanduse Ühingu liige. Haapsalus elas tema eelkäija, folklorist A. H. Neus, kes kogus eesti rahvaluulet ja tõlkis seda saksa keelde (3 köidet 1850–1852). Neus oli teinud ülestähendusi ka Noarootsi rootslaste seas. Teine Russwurmi sõber oli F. J. Wiedemann, kes oli pärit Haapsalust ja elas ajuti seal. Wiedemann on tuntud eesti keele sõnaraamatu autorina; Riguldi mõisas koduõpetajana töötamise ajast oskas ta ka veidi Noarootsi keelt.

Millal Russwurmi huvi rannarootslaste vastu alguse sai, seda me ei tea, kuid Haapsalus oli uurimisobjekt tal otse käe-jala juures. Linnade, kirikute ja mõisate arhiivid olid kättesaadavad, ja rootslaste asualad muutusi oodates ehedal kujul alles.

Ta töötas kindlasti väga usinalt. Juba 1855. aastal oli „Eibofolke“ valmis. Tähelepanu väärrib selle teose mitmekülgsus ja põhjalikkus; ta on kirja pannud kõik, alates suurematest rändrahnudest kuni habraste vaimudeni, ja faktide poolest on ta usaldusväärne. Ta arutleb ajalooliste allikate, kommete ja rahva iseloomu üle. Mõnikord küsitakse, ega ta seda rahvast veidi ei idealiseeri. Tundub, nagu näinuks ta „Ruriku päevadest pärit rahvatõus“ – nagu ta rannarootslasi eessõnas nimetab – liiga kergekäeliselt just neid omadusi, mida tollane ajalookäsitus omistas muistsetele viikingitele.

Teisalt on tema muidu nii kõikehõlmavas käsitluses üks oluline lünk. Ta avaldab dokumente talupoegade koormistest ja kohustustest, registreerib mõisate

Lars Erik Mozelli.

Carl Russwurm.

asutamised ja talukohtade ülesütleemised, kuid kohtuprotokollid õiguste rikkumise, alamate õiguste jalge alla tallamise või ihunuhtluse, igapäevase alandava kohtlemise kohta – sellest ta vaikib. (Parimal juhul avaldab ta kahetsust mõisnike ja talupoegade vahel toimunud arvukate kohtuprotsesside üle.) – Me mõistame: kui ta oleks selles olnud niisama põhjalik, poleks raamat ilmunud.

1869. aastal suri Russwurmi abikaasa. 14-aastane poeg läks Saksamaale kooli. C. R. oli nüüd pensionil ja kolis koos tütreaga Tallinna, kus uuris kubermangu ja rüütelkonna arhiivides muuhulgas baltisaksa aadlisuguvõsasi.

Russwurm külastas Rootsit kaks korda. 1870. aastatel pidas ta elavat kirjavahetust Artur Hazeliusega.⁴ Tolle palvel kogus ta kogudusevaimulike abil rannarootslaste rahvarõivaid ja tarbeesemeid. Esimene saadetis läks Hazeliuse poole teele 23. augustil – kolm päeva pärast Russwurmi kohtumist misjonäridega. (Kaks kuud hiljem avas Hazelius Stockholmis Drottningatanil oma etnograafiakogude näituse.) Kokku saabus Eestist viis saadetist, neist viimane 1877. aastal.

Carl Russwurm oli olnud hea tervise juures, kuid 1883. aasta jaanuaris haigestus ta tüüfusesse; lisandus kopsupõletik. 16. jaanuaril ta suri.

⁴ Artur Immanuel Hazelius (1833–1901) – rootsi filoloog ja etnograaf, Põhjamaade Muuseumi ja Skanseni asutaja.